

# Паўтарэнне вывучанага ў V—VI класах

## § 4. Назоўнік, прыметнік, займеннік, лічэбнік як часціны мовы, іх граматычныя прыметы

1. Што вывучае марфалогія?
2. Назавіце часціны мовы, якія вывучаліся ў V—VI класах.
3. Па якіх тыповых прыметах вызначаюць часціну мовы?

**18.** Дапоўніце звесткі пра часціны мовы.

Усе часціны мовы падзяляюцца на ... і ... .

Назоўнік — гэта самастойная часціна мовы, якая абазначае ... і адказвае на пытанні ... .

... — самастойная часціна мовы, якая абазначае прымету прадмета і адказвае на пытанні ... .

Лічэбнік — гэта самастойная часціна мовы, якая абазначае ... і ... .

... — ..., якая ўказвае на прадмет, прымету або колькасць, але не называе іх.

**19.** Прачытайце табліцу. Падрыхтуйце паведамленні аб вывучаных часцінах мовы, дапоўніўшы свае выказванні прыкладамі.

Часціна мовы	Агульнае значэнне	Марфалагічныя прыметы	Сінтаксічная роля
Назоўнік	Абазначае прадмет	Разрады паводле значэння: <i>агульныя і ўласныя; адушаўлёныя і неадушаўлёныя; асабовыя і неасабовыя; канкрэтныя і абстрактныя; зборныя, рэчывыя.</i> Марфалагічныя прыметы: нязменныя ( <i>род, скланенне</i> ); зменныя ( <i>склон, лік</i> )	_____ _____ _____ _____ _____

Часціна мовы	Агульнае значэнне	Марфалагічныя прыметы	Сінтаксічная роля
Прыметнік	Абазначае прымету прадмета	Разрады паводле значэння: <i>якасныя, адносныя і прыналежныя</i> . Ступені параўнання. Марфалагічныя прыметы: <i>род (у адз. л.), лік, склон</i>	~~~~~ =====
Лічэбнік	Абазначае колькасць або парадак прадметаў пры іх лічэнні	Разрады паводле значэння: <i>колькасныя і парадкавыя</i> . Разрады паводле будовы: <i>простыя, складаныя і састаўныя</i> . Марфалагічныя прыметы: <i>род, лік, склон</i>	Колькасныя — любый член сказа. Парадкавыя — ~~~~~ =====
Займеннік	Указвае на прадмет, прымету або колькасць, але не называе іх	Разрады паводле значэння; асоба (для асабовых). Марфалагічныя прыметы: <i>склон, род, лік</i>	===== ~~~~~ - - - - - радзей — - - - - -

20. Прачытайце верш, вызначце яго асноўную думку.

Запішыце выдзеленыя словы ў пачатковай форме і скажыце, якімі часцінамі мовы яны з'яўляюцца.

### Дождж ідзе

Дождж<sup>м</sup> ідзе праменісты і дробны,  
Пахнуць мятай мокрыя лугі.  
Вось ён, свет, як сэрца, непадробны,  
Да дажджынкі кожнай не глухі.

Росная зялёная Айчына!  
На цябе, паўнюткую святла,  
Пазіраюць круглымі вачыма  
Птушаняты з цёплага дупла.

З гнёздаў мы даўно павыляталі,  
Ды не развучыліся глядзець,  
Як па спелым полі, па атаве  
Дождж грыбны на дыбачках ідзе.

Самы раз цяпер з лазовым кошыкам  
Па **сцяжынках** рысяў і ваўкоў  
Выправіцца з раніцы на **пошукі**  
Маладых тугіх баравікоў...

Я стаю, гады свае гартаю,  
І сціскае сэрца **нейкі** боль,  
Быццам я на Месяц адлятаю,  
Быццам я лугоў не ўбачу больш.

Не, не развітаюся ніколі  
З родным **краем**, дзе так светла **нам**.  
Проста я люблю яго да болю  
І з любоўю дзецям перадам.

*П. Панчанка.*

**21.** Запішыце назоўнікі ў адзін слупок, прыметнікі — у другі, лічэбнікі — у трэці.

Зеляніна, сямёрка, сёмы, касьба, зялёны, сінька, бег, пяцёрка, світанне, пяць, сіні, світальны, падарожны, гарачы, хуткі, гарачыня, дзесяць, хуткасць, двое, двойка, пяцёра.

**22.** Спішыце, дапісваючы канчаткі ў словах. Вызначце, якой часцінай мовы з'яўляюцца выдзеленыя словы і ў якой форме яны ўжыты.

Яшчэ і цяпер у мног.. сялянск.. хатах жыве **даўня** завядзёнка: фотакарткі бацьк.. і дзяд.. **трымаюць** пад **шклом** у рамках на сцян.. . Продкі нашы нібы не пайшлі ад нас, не памерлі, быццам сочаць за галоўным: як мы? Ці **апраўдалі** надзеі, спадзяванні **іхнія**? У тых позірк.. яшчэ і нейкая магічн.. сіла. Іншы падшыванец мо і хацеў бы калі зрабіць якую псоту\*, але з **фотакартак** глядз.. на яго строг.. і адначасна добр.. вочы дзядулі, бабулі. Ён бачыць гэтыя вочы і ў сне, а стаўшы, як кажуць, на ногі,

нават далёка ад **роднай** хат.. будзе захоўваць у душ.. сваёй усведамленне: ён ідз.. па зямл.. не адзін, побач — ягоныя блізкія... (Я. Пархута).

Утварыце ўсе магчымыя формы ступеней параўнання прыметнікаў *добры, родны*.



**23.** Прачытайце тэкст. Вусна перакладзіце яго на беларускую мову.

У Дворца Независимости в Минске находится бронзовая скульптура «Беларусь гостеприимная» Сергея Бондаренко. Юная красавица в длинном платье радушно встречает гостей. Её прекрасное лицо обрамляет венок из васильков. Из рук устремляются в небо семь птиц. Шесть из них символизируют области, а седьмая — столицу Беларуси.

Скульптурная композиция Сергея Бондаренко олицетворяет современную Беларусь и воспринимается как одна из визитных карточек нашей страны (По Д. Шибковской).

### Слоўнік

гостеприимный — *гасцінны*

радушно — *сардэчна, гасцінна, ветліва*

обрамляют — *абрамляць*

олицетворяют — *увасабляць*

устремляются — *імкнуцца, рухацца, накіроўвацца*

Прывядзіце з перакладзенага тэксту прыклады лічэбнікаў (колькаснага і парадкавага), асабовага займенніка ў форме 3-й асобы адзіночнага ліку роднага склону.



Які назоўнік у тэксце адпавядае значэнню ‘ўпрыгожанне з кветак або галінак, сплеченых у кружок’?

Разгледзьце малюнак на вкладцы вучэбнага дапаможніка. Як вы думаеце, ці адпавядае ён назве «Беларусь гасцінная»?

**24.** Прачытайце тэкст, замяняючы лікі словамі.

Вучоныя распрацавалі вечны носьбіт інфармацыі. Такая флэшка без тэрміну дзеяння выглядае як шклянны дыск. І мае памёр не большы за манетку (дыяметр — 2 см). Тым не менш яна можа захаваць 360 тэрабайт даных. Прыкладна столькі ж

інфармацыі змесціцца на 3 тысячах 128-гігабайтных Blu-ray-дыскаў. Матэрыял, з якога зроблена навінка, устойлівы да перападаў тэмператур, хімічных рэакцый. Каб знішчыць тое, што на ім захоўваецца, трэба разбіць сам дыск. У звычайных умовах інфармацыя на такім носьбіце зможа захоўвацца амаль 14 мільярдаў гадоў («*Бязрозка*»).



Зрабіце марфалагічны разбор лічэбніка *трыста шэсцьдзясят* (тэрабайт).

**25.** Спішыце тэкст, ужываючы займеннікі, што ў дужках, у патрэбнай склонавай форме.

Купала гаварыў мала і не любіў без патрэбы гаварыць. На сходах, калі хто з кіраўнікоў яшчэ не ведаў (*гэта*) яго рысы і намагаўся прымусіць Купалу сказаць прамову, гэта (*ён*) ніколі не ўдавалася. Тыя ж, хто Купалу ўжо ведаў, да (*ён*) наогул з гэткамі справамі не звярталіся. І ён быў на сходах звычайна патэсным госцем.

Але калі Купала не любіў гаварыць, дык затое ўмеў слухаць. А да гэтага трэба таксама мець талент. (*Такі*) уважлівага і адданага слухача, як Купала, я не сустракаў. Хацелася адкрыць (*ён*) (*уся*) душу, усе патаемныя думкі. Яго твар сведчыў, што твая таямніца будзе (*ён*) захаваная вярней, чым у (*ты*) самога (*М. Шчаглоў*).

**26.** Запішыце словазлучэнні, раскрываючы дужкі. Раствлумачце правапіс назоўнікаў.

Дасягненні (*навука*), стаяць на адной (*нага*), атрымаць па адной (*зорачка*), гасцяваць у (*цётка*), цвісці на (*луг*), ляжаць на (*сонейка*), іграць на (*дудачка*), трымаць у (*рука*), узяць у (*рука*), дзякуючы (*навука*), стаяць на (*снег*).



**27.** Прачытайце выказванне Ю. Свіркі: «У нас сваіх хапае слоў, / Крамянных, росных, васільковых, / Ад мурагоў і ад лясоў, / Ад светлых высяў жаўруковых». Выкарыстоўваючы словы розных часцін мовы, дакажыце яго правамернасць.

## § 5. Будова слова.

### Словаўтварэнне вывучаных часцін мовы



1. З якіх значымых частак могуць складацца слова, аснова?
2. Як вызначыць у слове канчатак? Якую ролю ён выконвае?
3. Чым прыстаўка і суфікс падобныя паміж сабой і чым яны адрозніваюцца?
4. Што такое нулявы канчатак? Прывядзіце прыклады.
5. Раскажыце пра словаўтваральны ланцужок.
6. Як называецца спосаб утварэння слоў, калі слова ўтворана з дапамогай: 1) суфікса; 2) прыстаўкі; 3) прыстаўкі і суфікса адначасова?
7. Якія словы называюцца складанымі? Назавіце спосабы ўтварэння складаных слоў і прывядзіце прыклады.
8. Якія словы называюцца складанаскарочанымі? Як вызначаецца род такіх слоў? Прывядзіце прыклады.

#### **Звярніце ўвагу!**

Пры змяненні слова (напрыклад, скланенні назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў) утвараюцца формы аднаго і таго слова: *сцяна, сцяны, сцяне*. Яны маюць адно і тое лексічнае значэнне, змяняюцца толькі іх граматычнае значэнне (Н., Р., Д. склон).

Пры словаўтварэнні ўзнікаюць словы з розным лексічным значэннем: *стол — сталовая, настольнік* і г. д.

- 28.** Прачытайце. Вызначце асноўную думку тэксту.

Шчырасць! У Беларусі гэта слова ў асаблівай пашане. Шчырымі называюць добрых і працавітых людзей. Шчыры — значыць, высакародны, без хлусні і падману, увесь без астатку. Шчыры — хто не здрадзіць сябру, заўжды адгукнецца на чужы боль, хто шануе матчына слова, бацькоўскія заветы. Кажуць яшчэ: шчыраваць. Гэта значыць — старацца («Звязда»).



Як вы разумееце сэнс слоў *высакародны, завет, шанаваць*?

Выпішыце аднакаранёвыя словы, вызначце, да якіх часцін мовы яны адносяцца і якім спосабам утвораны. Знайдзіце ў тэксце формы аднаго і таго слова.

**29.** Прачытайце тэкст. Як вы думаеце, чаму ў народзе гавораць, што вясну да нас прыносяць птушкі?

Знайдзіце ў тэксце і выпішыце аднакаранёвыя словы, зрабіце іх разбор па саставе. Раскрыйце значэнні марфем.

Вось людзі гавораць, што вясну да нас прыносяць ластаўкі.<sup>сн</sup> Пэўна, так яно і ёсць у мясцінах, дзе не ведаюць антонаў. На Палессе ж, у палескую<sup>с</sup> вёску, нясе вясну на сваіх магутных крылах бусел. Прыляцеў ён у родную вёску ды сеў адразу ў буслянку<sup>с</sup> на высачэзнай вясковай грушы, што расце за гумном, — гэта яшчэ не вясна. Марна чакаць пакуль цяпла і сонца — яшчэ і мяцеліца завіхурыцца, і марозік прыцісне — будзе окіць на бусліка, як гавораць на Палессі: антон лепш за чалавека ведае пра надвор'е (*В. Казько*).



Знайдзіце ў тэксце сінонім да слова *бусел*. Назавіце і запішыце іншыя сінонімы да гэтага слова.

**30.** Прачытайце тэкст. Абгрунтуйце яго падзел на абзацы. Вызначце спосаб утварэння выдзеленых слоў.

### Прырода — наш дом

На Каўказе мы часта сустракалі сляды, пакінутыя падарожнікамі на ўлонні прыроды. Гэта незлічоныя<sup>с</sup> маладыя дрэўцы, ссечаныя на калкі для палатак і рагаткі для вогнішчаў, захламленыя пляцоўкі, горы ржавых бляшанак.

Яшчэ<sup>ф</sup> больш прыкра бачыць, калі свядома нявечацца ўнікальныя помнікі прыроды. Квадратныя метры сцен, скал, аўтобусных прыпынкаў усыпаны безліччу імён, назваў гарадоў. Яны выглядаюць, як стэнды, дзе дэманструецца чалавечая пыхлівасць\*.

Чуў, што ў некаторых кантонах\* Швейцарыі каля помнікаў прыроды спецыяльна для аматараў такой формы самасцвярджэння ставяць вялікую пліту. Калі паверхня яе будзе поўнасцю зрэзана і спісана, пліту прыбіраюць і замяняюць новай.



Аднак думаецца, што не **ініцыялаадводы**, а **мэтанакіраваная растлумачальная** работа павінна дапамагчы нам захаваць аб'екты прыроды (*Паводле С. Лукашэвіча*).

Назавіце сляды, якія пакідаюць людзі пасля наведвання прыроды або помнікаў гісторыі і культуры. З якой мэтай у некаторых месцах Швейцарыі каля помнікаў прыроды ставяць пліту?

Знайдзіце і зачытайце сказ, у якім аўтар выказаў асноўную думку тэксту. Ці згодны вы з думкай аўтара? Сваё меркаванне абгрунтуйце.



Разгледзьце малюнак. Ці можа ён быць ілюстрацыяй да тэксту? Сваё меркаванне абгрунтуйце.

**31.** Прачытайце тэкст, коратка перакажыце яго змест. Зрабіце разбор выдзеленых слоў па саставе.

Доўгі час лічылася, што Марс у сваім развіцці прайшоў той самы шлях, што і Зямля<sup>п</sup>, але з-за меншых памераў і большай адлегласці ад Сонца астываў хутчэй, таму ён уяўляе сабой мадэль Зямлі ў будучым.

Аднак **неаднаразовыя** палёты **касмічных** лабараторый паказалі, што Марс не падобны ні да Месяца, ні да Зямлі, ні да Венеры, хоць і мае з імі некаторыя агульныя рысы.

Інфармацыя, атрыманая з дапамогай касмічных апаратаў, ужо дастаткова поўна раскрыла прыроду Марса. Больш склада на адшукаць сляды жыцця на планеце. Хоць і ясна, што слядоў цывілізацыі<sup>п</sup> і **расліннасці** на Марсе выключыць нельга. Калі жыццё існуе цяпер, то, хутчэй за ўсё, яно сканцэнтравана ў асобных раёнах з **найбольш** спрыяльнымі ўмовамі і, магчыма, нават пад **паверхневым** слоem (*Паводле У. Аўдучеўскага*).

● Растлумачце, чаму словы *Зямля*, *Сонца*, *Месяц* напісаны з вялікай літары. Складзіце і запішыце сказы, каб гэтыя словы пісаліся з малой літары.

**32.** Запішыце некалькі слоў: 1) з суфіксамі **-ыст-**, **-чык-** са значэннем асобы; 2) з суфіксам **-нік-** са значэннем сукупнасці прадметаў.

Складзіце і запішыце з гэтымі словамі сказы.

**33.** Запішыце словы, каб у іх былі наступныя значымыя часткі:  $\overline{ад-}$ ,  $\overline{кос-}$  ( $\overline{-кас-}$ ),  $\overline{ок-}$ ,  $\overline{пад-}$ .